

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК УПРАВЛІНСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ

У статті розглянуто проблему соціальної відповідальності, з урахуванням її становлення і розвитку, як важливої управлінської категорії. Окреслено перспективи запровадження соціальної відповідальності у діяльності вищих навчальних закладів.

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, історичне становлення соціальної відповідальності, рівний доступ до якісної освіти, соціальний захист осіб з особливими потребами.

Розвиток країн Західної Європи сформував відносно цілісну та збалансовану систему регламентації взаємовідносин підприємств, органів державної влади й суспільства в сфері соціально-економічного розвитку країн і окремих територій. Як вказує А. Лахіна, у різних країнах участь бізнесу у вирішенні соціальних проблем або жорстко регулюється в межах діючого комерційного, податкового, трудового, екологічного законодавства, або здійснюється самостійно під дією соціально-етичних принципів і норм, спеціально встановлених стимулів і пільг. Однак, існування хоча б одного з цих підходів є необхідною умовою нормального функціонування будь-якої держави [11, 2].

В Україні об'єктивно існуюча стадія розвитку суспільства викликає необхідність переглянути систему стосунків між державою, бізнесом і суспільством. Трансформаційні процеси, що відбувалися протягом останніх років в нашій країні, окрім іншого, сприяли підвищенню уваги до феномену підприємництва як джерела розвитку економічної і соціальної сфери, що в свою чергу змушує підприємства до дотримання певних соціальних стандартів. У сучасних економічних умовах одним із ефективних механізмів підвищення конкурентоспроможності компанії чи організації, посилення лояльності до них цільової аудиторії, держави і суспільства в цілому є соціально відповідальна поведінка. А. Колот акцентує увагу на тому, що сучасні ринкові системи щедро винагороджують учасників ринкових відносин, які не тільки етично досягають основної цілі (одержання прибутку), але і витрачають кошти на реалізацію соціальних проектів [14, 3–4].

Завдання дослідження: 1) виявити природу і сутність соціальної відповідальності в контексті її історичного формування і становлення; 2) з'ясувати сучасні підходи до визначення соціальної відповідальності; 3) розглянути сучасні реалії запровадження соціальної відповідальності в різних галузях, зокрема в сфері освіти.

Поставлені завдання зумовлені наступними факторами:

1) широке запровадження соціальної відповідальності в управлінні без розуміння її сутності не принесе очікуваних результатів, а пізнання сутності відповідальності без дослідження її історичного розвитку в суспільній думці неможливе;

2) не існує єдиного підходу до визначення соціальної відповідальності, що створює певні протиріччя при її впровадженні;

3) соціальна відповідальність набуває все більшого поширення, однак досліджується переважно фахівцями в галузі економіки і соціології.

Дослідження відповідальності та її різновидів (соціальної, моральної, юридичної тощо) мали місце в працях мислителів різних часів, зокрема Конфуція, Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, І Канта, К. Маркса та ін. Серед сучасників питання соціальної відповідальності розглядали В. Бердяєв, О. Герцен, В. Соловйов, П. Сорокін. [3]. Соціальну відповідальність в освіті досліджували В. Андрущенко, В. Байденко, В. Кремень, Г. Хоружий [1; 17].

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемі соціальної відповідальності, залишився малодослідженим ряд питань, пов'язаних з соціальною відповідальністю як управлінською категорією. Водночас, використання соціальної відповідальності в управлінських процесах отримує все більшого поширення, що зумовлює необхідність дослідження цього соціально-гоявища з урахуванням процесу його становлення.

Розглянемо більш детально поняття "відповідальність" і "соціальна відповідальність" в контексті їхнього становлення.

Відповідальність як соціальне явище виділилось ще в первіснообщинному ладі у вигляді певних моральних норм. У цей період відповідальність проявлялася у вигляді "табу". Індивід відчував свою вину перед власним племенем у разі порушення встановлених заборон.

У період розпаду родового строю відображення в суспільній свідомості соціальних процесів, в які були залучені окремі індивіди, відбувалося шляхом створення міфів. Саме в міфах вперше виникає проблема взаємодії цілого і окремого, суспільства і особистості.

Знайшло своє місце питання відповідальності і в Давньому Китаї. Конфуцій, аналізуючи взаємовідносини індивіда і суспільства, стверджував, що відповідальність покликана сприяти встановленню гармонії і порядку в країні [10, 157].

Причиною нового етапу розвитку поняття відповідальності стало виникнення міст-полісів і, відповідно, нових норм і правил поведінки. Так, в античній філософії відповідальність входила до категорій "справедливість" і "розумність" і уявлялась як необхідна поведінка і дотримання встановлених законів. У працях Геракліта обґрунтовувалося вчення про логос – всезагальний закон, який визначає допустиму поведінку. Демокрит і Сократ, в свою чергу, відстоювали думку про те, що людина має керуватися не лише ставленням оточуючих до її дій, але і власним моральним відношенням. Таким чином, вже в цей час виникає ставлення до відповідальності як до внутрішньої якості людини. Аристотель вказував на відповідальність як на один з проявів свободи, а на свободу як на необхідну умову відповідальності. Людина може діяти згідно з своїми переконаннями, самостійно приймати рішення, але при цьому не повинна знімати з себе відповідальність за результати дій [2, 33].

У післяаристотелівський період філософська думка відмежувала поняття відповідальності від громадянського і політичного життя людини, що спричинило до нового поштовху у дослідженнях. Саме в античний період накопичувався інформаційний матеріал, який знайшов відображення в подальшому науковому вирішенні питання про природу і сутність соціальної відповідальності.

Наступним кроком у становленні досліджуваного поняття стали праці Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юмма. Як вказує М. Якоб, соціальна відповідальність у вказаних авторів розглядалась лише у взаємозв'язку свободи і необхідності в житті особистості і суспільства [18, 65–74]. У XVIII столітті І. Кант включив поняття "відповідальність" до питання про гідність людської особистості. На думку філософа, розум встановлює всезагальне законодавство, виходячи з ідеї гідності розумної істоти, котра підкорюється закону, який сама і створює [9, 376].

У подальшому дослідження відповідальності дещо призупинились і відновились лише в XIX–XX століттях у тісному зв'язку з релігією і розвитком промислового виробництва.

Від середини XIX століття поняття відповідальності все більше пов'язують з релігією. Виникає уявлення про "християнськи відповідального керівника чи підприємця". Релігійному підходу до визначення відповідальності в цей час протиставляється марксистський підхід, який визначає відповідальність як історично обумовлене суспільне явище, що ґрунтується на класовому конкретно-історичному підході до діяльності людини. Однак, незважаючи на суперечності між релігійним і марксистським підходом, саме в XIX столітті відповідальність виокремлюється в окрему філософську категорію. Не існує єдиної думки щодо того, хто з філософів виокремив відповідальність в окрему категорію. Найчастіше вказуються Л. Фейєрбах, С. Міллер, А. Бен.

На початку XX століття деякі керівники великих фірм висунули тезу про необхідність участі бізнесу в долі суспільства. Так, Г. Форд вважав, що робити бізнес на основі лише прибутку досить ризиковано і це може загрожувати крахом будь-якій фірми [15, 280].

В 50-х роках XX століття дослідження соціальної відповідальності отримують ще більшого поширення. Як першу ґрунтовну працю можемо назвати "Соціальну відповідальність бізнесу" Ховарда Боуена, де обґрунтовано залучення до соціальної відповідальності бізнесу і доведено, що врахування соціальних цілей при прийнятті управлінських рішень може приносити вагому соціальну і економічну вигоду як організаціям, так і суспільству в цілому. Автор висловлює думку про те, що соціальна відповідальність поширюється не лише на сферу економічних і ділових стосунків, але і на значний спектр соціальних цілей і ідеалів.

У наступні роки соціальна відповідальність досліджувалася переважно як управлінська категорія в контексті управління підприємствами і організаціями. Втім, незважаючи на значну кількість праць соціологів та економістів, досі не існує єдиного підходу до розуміння сутності поняття соціальної відповідальності. Наведемо ті його характерні риси, на яких сконцентровують увагу більшість дослідників:

1) соціальну відповідальність не слід зводити до інших різновидів відповідальності (юридичної, моральної, політичної тощо), оскільки вона співвідноситься з іншими різновидами як діалектичний зв'язок загального та особливого [7, 497];

2) соціальна відповідальність є вихідною для інших різновидів, а отже, їм притаманні і певні властивості соціальної відповідальності, що у свою чергу приводить до значної схожості між ними і особливо проявляється між соціальною, моральною і політичною відповідальністю.

У ХХ столітті такі філософи, як Д. Мур, Б. Рассел, Г. Фреге, даючи визначення соціальної відповідальності, нерідко зосереджували увагу на її спільних рисах з моральною, політичною та релігійною відповідальністю, ігноруючи, водночас, юридичну. Однак, більш детальне дослідження виявляє схожість з останньою.

Розглянемо деякі найпоширеніші підходи до соціальної відповідальності сучасних дослідників. О. Поляков визначає її як зовнішню негативну реакцію суспільства на порушення соціальних норм, що призводить до порушення соціальних комунікацій [13, 617]. Л. Білецька виділяє соціальну відповідальність як вимогу до особи оцінювати власні наміри і обирати той вид поведінки, котрий відповідає нормам, встановленим задля досягнення інтересів суспільства. У разі порушення даних норм особа повинна бути готовою звітувати перед суспільством і нести відповідне покарання [6, 129]. Автори Р. Хачатуров і Р. Ягугян дають схоже визначення, однак доповнюють його тим, що у разі порушення встановлених суспільством норм суб'єкт суспільних відносин має нести додатковий суспільний обов'язок суспільного або матеріального характеру [16, 22].

Підсумовуючи вищеназвані підходи, зазначимо, що в сучасній науці соціальна відповідальність розуміється як діалектичний взаємозв'язок між індивідом і суспільством, включає певні права і обов'язки, а також певні засоби впливу (неюридичного характеру) у разі порушення суспільних норм.

Окрім названих фахівців, протилежні бачення соціальної відповідальності можемо спостерігати і в різних суспільних групах та владних структурах. Розглянемо їх детальніше.

1. У межах бізнесу, на нашу думку, можна виділити два домінуючі підходи до соціальної відповідальності: ліберальний і соціально орієнтований. У першому розумінні, на думку дослідників, соціальна відповідальність виступає як необхідна умова існування бізнесу і виявляється у виплаті заробітної плати, створенні робочих місць, виплаті податків. Фактично соціальна відповідальність у цьому розумінні зводиться до юридичної і не виходить за межі прописаних законами вимог. Представники соціально орієнтованого підходу розуміють соціальну відповідальність в більш широкому контексті. Вони вказують на те, що її не можна зводити лише до дотримання юридично встановлених норм і що вона має бути спрямована на соціально-економічний розвиток території, на якій діє підприємство [5, 13].

2. Органи державної влади відносяться до соціальної відповідальності досить обережно, оскільки навіть представники ліберального підходу в бізнесі здатні до соціально спрямованої діяльності. З іншого боку, соціальна відповідальність бізнесу є досить егоїстичною і існує лише в межах вигоди підприємства (на це зокрема вказують Д. Табачник та А. Колот). Досить часто органи державної влади не бачать в бізнесі повноцінного соціального партнера, котрий постійно здійснював би кроки, спрямовані на соціально-економічний розвиток території. Така позиція переважно негативно впливає на готовність бізнесу діяти поза межами необхідного [4, 18; 14, 22].

3. У експертних колах переважає думка, що ступінь соціальної відповідальності бізнесу залежить від його розмірів і залежності від суспільства, зокрема, що великий, орієнтований на суспільство бізнес не може не брати участь у соціальних проектах [14, 38].

Протягом останніх десятиліть поняття соціальної відповідальності набуває все більшого поширення. Якщо раніше воно застосовувалось переважно для взаємостосунків "бізнес – суспільство", то зараз вживається у більш широкому суспільному контексті. Соціальна відповідальність стала управлінською категорією у найрізноманітніших галузях і саме від її використання значною мірою залежить ефективність управлінської діяльності.

Як вказує Г. Хоружий, соціальна відповідальність стає прерогативою функціонування сучасного університету в контексті болонського процесу [17, 20]. На відміну від виробничої сфери, відповідальність в галузі освіти має певні особливості, що стосуються зокрема її спрямованості на певні соціально незахищені категорії суспільства, на що вказує М. Михайліченко [12, 155]. Так, одним з завдань освітньої політики в Україні є забезпечення конституційних прав громадян окремих категорій, які потребують соціального захисту, зокрема, осіб з особливими потребами. Міністерство освіти і науки України координує діяльність органів управління освітою в частині забезпечення державної підтримки в здобутті освіти, системної медико-соціальної реабілітації, інтеграції в суспільство дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, з урахуванням їх індивідуальних здібностей, інтересів і можливостей [8]. Вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації щорічно отримують державне замовлення на підготовку фахівців для системи освіти та професійної реабілітації інвалідів в обсягах, що відповідають потребам освітньої галузі у підготовці кадрів для фізичної

реабілітації та соціальної роботи з дітьми, які мають вади у фізичному та психічному розвитку [4, 17]. Вже існує сформована мережа таких навчальних закладів, до якої входять зокрема: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Херсонський державний університет, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Бердянський державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка та інші [12, 156].

Підсумовуючи, зазначимо, що у наукових системах минулого проблеми відповідальності і людини взаємодоповнювали одне одну, однак категорія "соціальна відповідальність" виокремилась із категорії "відповідальність" в результаті соціально-виробничої активності людей. Соціальна відповідальність – це складне соціальне явище, яке, з одного боку, є необхідною умовою діяльності людини, а з іншого – показником людської діяльності, причому її рівень визначається цінностями як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Також вказаний науковий концепт є соціокультурним феноменом, що визначається рівнем розвитку духовної культури певного суспільства, окрім того він є комплексною управлінською категорією, яка може мати значну кількість форм і видів і застосовуватися у найрізноманітніших суспільних галузях. Це явище запобігає виникненню конфліктних ситуацій між організацією і суспільством, в якому вона функціонує.

У сфері вищої освіти соціальна відповідальність базується на необхідності усвідомлення викликів і проблем економічного і соціального розвитку суспільства та розумінні обов'язків освітніх закладів, установ та організацій перед суспільством, органами державної влади. Саме в вищих навчальних закладах формується інтелектуальна еліта нації, а рівень освіченості нації визначає її науковий, професійний потенціал. Університети, окрім інших завдань, мають підготувати випускників до виконання певної ролі в суспільстві та зорієнтувати їх на навчання протягом всього життя. Орієнтуючись на соціальну відповідальність, вищі навчальні заклади зможуть оцінювати результати своєї навчальної і наукової роботи, оновлювати зміст підготовки, інші внутрішні і зовнішні ресурси у відповідності до потреб суспільства. Вища освіта має стати джерелом подальших демократичних перетворень в Україні, тому важливість соціальної відповідальності в подальшій демократизації суспільних відносин незаперечна.

Використані джерела:

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття / В. Андрущенко, В. Бондар // Вища освіта України. – 2009. – № 4. – С. 14–23.
2. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
3. Бердяев Н. А. Философия свободы; Смысл творчества / Н. А. Бердяев ; [вступ. ст., сост., подгот. текста, примеч. Л. В. Полякова ; журн. "Вопр. философии" и др.]. – М. : Правда, 1989. – 607 с.
4. Табачник Д. ВНЗ мають стати на позиції логіки і державницького підходу / Д. Табачник // Освіта України. – 2010. – № 31. – С. 2–3.
5. Гоголя О. П. Соціальна відповідальність бізнесу : монографія / О. П. Гоголя, І. П. Кудінова ; Каб. Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Ніжин : Лисенко М. М., 2011. – 175 с.
6. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка): навч. посібник / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 688 с.
7. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
8. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" від 21 березня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
9. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. с нем. Н. Лосского сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным. – М. : Эксмо, 2008. – 1118 с.
10. Конфуций. Лунь Юй (Изречения) / Конфуций ; пер. И. И. Семененко. – М. : Эксмо, 2008. – 463 с.
11. Лахина А. П. Социальная ответственность в системе управления социально-экономической деятельностью корпораций : дис. на соискание учен. степ. к. э. н. : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / Лахина Алина Петровна. – М., 2009. – 141 с.
12. Михайліченко М. В. Соціальні виміри сучасної освітньої політики у Болонських реформах / М. В. Михайліченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 20. – С. 154–159.
13. Поляков А. В. Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный подход = General theory of law. Phenomenological – communicative approach : Курс лекций / А. В. Поляков. – 2. изд., доп. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 843 с.

14. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота ; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана", Наук. парк, Ін-т соц.-труд. відносин. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
15. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Генри Форд ; пер. с англ. Е. А. Бакушева. – Минск : Попурри, 2004. – 351 с.
16. Хачатуров Р. Л. Юридическая ответственность / Р. Л. Хачатуров, Р. Г. Ягутян. – Тольятти : А Print : Междунар. акад. бизнеса и банк. дела, 1995. – 196, [1] с.
17. Хоружий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу / Г. Хоружий // Вища школа : науково-практичне видання. – 2010. – № 5–6. – С. 12–24
18. Якоб М. М. Идея социально-правовой державы у философских концепциях Т. Гоббса и Дж. Локка : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : 09.00.05 "Історія філософії" / Якоб Марія Михайлівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 186 арк.

Решновецкий Сергей Леонидович, аспирант

Сущность социальной ответственности как управленческой категории

В статье рассмотрена проблема социальной ответственности, с учетом ее становления и развития, как важной управленческой категории. Очерчены перспективы внедрения социальной ответственности в деятельность высших учебных заведений.

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, историческое становление социальной ответственности, равный доступ к качественному образованию, социальная защита лиц с особыми потребностями.

Serhiy Reshnovetskyi, Postgraduate student

The Assance of Social Responsibility as Management Category

The author of this article examined the problem of social responsibility considering its formation and development as an important management category. The author defines the opportunities of social responsibility introduction in the activity of the higher educational institutions.

The real stage of the society development in Ukraine necessitates the reconsideration of the system of relations between state, business and society. Transformational processes that took place during the last years in our country, except other, attracted much attention to the phenomenon of entrepreneurship as a source of economic and social sphere development that, in its turn, forces enterprises to follow certain social standards.

This article takes notice that the usage of social responsibility in management processes becomes more widespread, and it is necessary to perform in-depth study of this social phenomenon concerning the process of this concept formation for more effective usage of social responsibility.

Notwithstanding a huge amount of researches devoted to social responsibility, we found out a number of unresearched questions connected with responsibility that makes it necessary to conduct the research of social responsibility as a management category.

The necessity to reveal the nature and essence of social responsibility in the context of its historical development and formation, clarification of modern realities of social responsibility introduction in different branches, in particular, in the sphere of education are defined by the objectives of this research.

Assigned tasks were specified by following factors:

- 1) widespread introduction of social responsibility in management with no understanding of its essence will not give expected results, and knowledge of the basic nature of responsibility without study of its historical development in the society is impossible;
- 2) there is no uniform approach to the definition of social responsibility that creates certain contradictions upon its introduction;
- 3) social responsibility becomes more widespread, however it is investigated mainly by economic and sociology sphere specialists.

According to the assigned tasks the work provides analysis of social responsibility in the context of its historical development, points out the principal peculiarities of social responsibility (that distinguish it from other sorts of responsibility), determines main modern approaches to understanding of social responsibility, deems introduction of responsibility in different branches, in particular, in the sphere of education.

As a result of the research following conclusions were made up:

- 1) the research found out that the problems of responsibility and a person in scientific systems of the past complemented each other;
- 2) such category of "social responsibility" got detached from the category "responsibility" as the result of human social-production activity;
- 3) social responsibility is a complex social phenomenon that from one side is a necessary condition of human activity, and from another side—the indicator of human activity;
- 4) social responsibility and its level shall be defined by values of a certain individual as well as by the society in whole;
- 5) social responsibility is sociocultural phenomenon that shall be defined by the developmental level of spiritual culture of the certain society;

6) social responsibility is a complex management category that can take considerable number of forms and kinds and can be applied in the most multifarious social branches. It avoids conflict situations between the organization and the society in which it runs. In the sphere of higher education social responsibility is based on the necessity of challenges and problems awareness of economic and social development of the society and understanding of commitments of the educational institutions to the society and bodies of state power. Just in the higher educational institutions national brainpower is being formed, and nation educational level defines it scientific, professional potential. The Universities, except other tasks, have to prepare graduating students to play a certain role in the society and direct them towards learning during their whole life. Orienting to social responsibility higher educational institutions will be able to evaluate the results of their educational and scientific work, renew their own curricula and educational programs according to the needs of the society. Higher education has to become the source of further democratic transformations in Ukraine.

Thus, we shall mark the importance of social responsibility in further democratization of social relations.

Key words: responsibility, social responsibility, historical formation of social responsibility, equal access to qualitative education, social protection of those with special needs.